

СТВАРАЊЕ И ФУНКЦИОНИСАЊЕ ПРВОГ СРЕСКОГ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ОДБОРА У СРБИЈИ 1941. ГОДИНЕ

Првог дана у ослобођеном Крупњу, 4. септембра 1941. године, на састанку представника Ваљевског народноослободилачког партизанског одреда и Војно-четничког одреда Владе Зечевића и Ратка Мартиновића, поред постигнуте сагласности о спајању ова два одреда и образовању заједничке команде, донета је и одлука заједничког штаба да се на ослобођеној територији коју „контролишу“ ови одреди успостави нова народна власт. Према сећањима учесника овог састанка,¹ о томе су, до касно у ноћ, разговарали Драгојло Дудић, Милош Минић, поп Владо Зечевић и Милијан-Мића Јеремић. На предлог Драгојла Дудића, закључено је да се орган ове власти зове Ослободилачки комитет, да се у прво време у органе нове власти бира што мање људи, ради ефикаснијег рада, поготову што у Крупњу и није било доста људи који би успешно радили у Ослободилачком комитету (јер, најбољи су у Одреду, а њих није требало повлачити из јединице с обзиром на предстојеће борбе за Ваљево). Зато је и решено да се на почетку у орган власти изабере само пет људи,² а доцније, кад се укаже потреба, да се број чланова и повећа.

Сутрадан, 5. септембра, Милош Минић, Драгојло Дудић, Владо Зечевић и Мића Јеремић пошли су у село Кржаву на састанак са људима који су узети у обзир за избор у орган нове власти.

На седници, која је почела око 10 часова — према сећању Владе Зечевића — први је говорио Драгојло Дудић и поновио предлог да се нова власт зове Ослободилачки комитет. На ово је Милош Минић приметио да такав назив није најподеснији у постојећој фази ослободилачке борбе, јер то „могу да искористе непријатељи и да кажу масама како ми, комунисти, стварамо совјетску власт“. Предложио је да се у духу директива Главног штаба НОБ и ПОЈ, објављених у „Билтену“ од августа 1941. године, орган власти зове *Народноослободилачки одбор*.

Пошто се деловање новог органа власти протезало на читаву територију Среза рађевског, он се током 1941. године звао Сре-

¹ Изложена у књизи Слободана Ристановића *Устаничка Рађевина*, Историјски архив, Шабац, 1971.

² Одређено је да секретар Ослободилачког камитета буде Мића Јеремић, као бивши судски приправник, а да се за чланове нове власти изабере: Рајко Младеновић, шофер, Сретен Миловановић Бабо, радник, Милан Јевтић, ситни трговац и Моша Мандиловић, апотекар.

ски народноослободилачки одбор. Сачињавало га је пет предложених чланова, који су на истој седници потврдили избор Миће Јеремића за секретара Народноослободилачког одбора. На крају је решено да су увече, на збору, нова власт представи народу и саопшти му први декрет Народноослободилачког одбора. Овим декретом наређивало се: укидање старе управе, свих њених органа; затим конфискација имовине народних непријатеља; преузимање имовине укинутих институција; попис надлештава и обезбеђење докумената. Декретом је, даље, предвиђено образовање *народне страже*, као извршног органа нове власти, и чување личне и имовинске безбедности грађана.

Истог дана Народноослободилачки одбор је прогласом (који је био излепљен по бандерама и објављен преко добоша) позвао грађане Крупња да се врате из села, куда су били избегли због бомбардовања, да помогну Болницу у постелини, вешу и другим стварима, да се омладинке добровољно јаве за болничарке. Према томе прогласу, нова власт је обуставила плаћање пореза и приреза, а судске спорове одложила до свршетка рата. Привремено, због бомбардовања, распуштене су све основне школе.

Увече, 5. септембра, пред зградом бившег Среског начелства окупила се велика маса грађана на првом народном збору у ослобођеном Крупњу. Ко год се од становништва затекао у вароши изашао је да заједно с борцима подели радост јучерашње победе и ослобођења Крупња.

Окупљеном народу и борцима Одред говорио је поп Владо Зечевић, Драгојло Дудић и Милош Минић. Они су најпре изразили задовољство што се налазе у ослобођеном Крупњу, а затим указали на важност јединства партизанских и четничких снага у борби против заједничког непријатеља. Збор је осудио команду на Равној гори, која стално изјављује „да још није време“, а нарочито издајничку улогу Косте Пећанца и владе Милана Недића. Онда је прочитан и од народа прихваћен први декрет Народноослободилачког одбора.

Ускоро је одржана и друга седница Одбора, на којој је за председника изабран Моша Мандиловић, апотекар из Крупња и извршена подела рада у Народноослободилачком одбору.³

У почетку Срески народноослободилачки одбор у Крупњу „покривао“ је не само територију Рађевине него и нека села Азбуковице, све док у Љубовији није формиран Срески народно-

³ Секретар Одбора Мића Јеремић био је задужен за организацију власти, обавештајну службу, културно-просветни рад и Народноослободилачки фронт; за старање о исхрани одређени су: за интервала Риста Пантић, а за руководиоца коморе партизан Стева Николајевић, бивши жандарм; за културно-просветни рад формиран је посебан одбор, у који су на овој седници, поред секретара, ушли и Анђелко Блаженковић, столарски радник, Бошко Новаковић, радник, Мирко Спајић, учитељ; секретар санитетске службе са апотеком постао је председник Одбора Моша Мандиловић, а за саобраћај и уређење порушеног града задужен је члан Одбора Рајко Младеновић; благајну ће преузети, кад оздрави, члан Одбора Сретен Милановић Бабо.

ослободилачки одбор, за чијег секретара је постављен Стеван Милатовић.

Својим одлукама Срески одбор је регулисао целокупан живот у Крупњу, главној позадинској бази Ваљевског и Подрињског партизанског одреда, а упутствима и непосредним увидом помагао рад сеоских народноослободилачких одбора.

По његовој директиви, током септембра и доцније у свим селима су основани народноослободилачки одбори. Изабраним одборницима су уручивани писмени декрети.

Великог удела у формирању народноослободилачких одбора по селима имале су и партизанске јединице. На свом првом маршу из ослобођеног Крупња у правцу Ваљева и Шапца оне су уз пут одржавале зборове по селима, на којима су бирани одборници и успостављана нова народна власт.

*

Према одлукама Одбора, одмах се приступило преузимању имовине од бивше Општинске управе, Среског начелства, жандармеријске станице, као и имовине народног непријатеља, трговца Уроша Недељковића, бившег народног посланика.

За неколико дана комисије су завршиле посао и поднеле извештај Народноослободилачком одбору, који је примио на руковање целокупну имовину бивших установа, а конфисковани новац унео у народноослободилачки фонд.

Записнички су прегледане и установе чији је рад био привремено одложен. То су Срески суд, Пореска управа и Катастарска секција. Њихову имовину Одбор је предао на чување по једном чиновнику из тих установа.

Преузимајући власт, Народноослободилачки одбор је позвао све службенике бивших надлештава да се јаве на лекарски преглед. Здрави и способни упућени су у војску, а неспособни су остали у Крупњу на располагању Одбору за послове које је овај орган обављао.

Ради боље организације снабдевања и исхране Одред и становништва, Народноослободилачки одбор је мобилисао све пекаре у Крупњу. Пекарама је дозвољено да извесне количине хлеба могу продавати и становништву, али по цени од 3 динара за један килограм. Свакодневно се пекло око 2.000 хлебова.

Крупнај је био пун избеглица и социјално угрожених грађана. Њихов смештај и исхрана — прва је брига Народноослободилачког одбора. У том циљу извршена је реквизиција појединих станова, а у заједници са народном стражом створена је и народна кухиња. Прикупљене су и веће количине хране и одеће као резерва.

По директиви Штаба Одред, пописан је текстил у свим продавницама и један део извучен у село, један део смештен у магацин, а трговцима су дате признанице да ће им се ова роба платити после рата.

У задружној продавници Цветко Вићентић је продавао артикле који су се затекли у самом задружном магацину или су били конфисковани од Уроша Недељковића. Извесна сума новца од пазара у овој продавници ишла је у Фонд за помоћ сиротињи, избеглицама и борачким породицама, а остала сума, углавном од продате задружне робе, делила се као помоћ другарима.

Због сталне опасности од бомбардовања — јер су авиони често надлетали Крупањ — трговинске радње нису биле отворене преко дана, већ само од 5 часова после подне до 9 часова увече, када се ограничавало даље кретање улицама Крупања.

Одбор је, с једне стране, најстроже забрањивао прикривање робе, а, с друге стране, слао је екипе у друга места ради набавке појединих артикала за војску и грађанство. Тако су у Братунцу и Љубовији набављени дуван и папир. Борцима-пушачима дељена су по три листа дневно, док су грађани могли да купе само по пола „туре“. Новац од продаје дувана такође се уносио у фонд за социјално угрожене.

Народноослободилачки одбор формирао је фонд народноослободилачке борбе од средстава која су прикупљена конфисковањем имовине народних непријатеља и укинutih установа и фонд за социјално обезбеђење сиротиње и избеглица од добровољних прихода и казни за разне прекршаје.

Пре рата Крупањ није имао електрично осветљење. Пошто је већ било доста материјала заплењеног од Немаца у Зајачи и Топионици антимоана, то је Одбор донео одлуку да се од Столица доведе електрична струја у Крупањ. Грађани су позвани да добровољно исеку и довуку бандере, да помогну у радној снази. Одбор је такође ставио себи у задатак да се што пре доврши и започети водовод у Крупању.

У области здравствене заштите грађана Народноослободилачки одбор је предузимао низ превентивних мера. Тако, да би се спречило ширење заразних болести, грађанима је наређено да свакодневно почисте улицу испред својих кућа и радњи. Исто тако, редовно су контролисане животне намирнице.

Лекари су били дужни да лече све грађане који затраже медицинску помоћ. Иако су дуго времена проводили поред рањених бораца, лекари су ипак стизали да прегледају и лече већи број оболелих грађана.

Интервенцијом Народноослободилачког одбора брзо су рашчишћене рушевине и поправљене оштећене зграде. Том приликом оспособљена је и зграда бивше Болнице.

Обновљен је и рад у Топионици антимоана. У погонима фабрике налазила се и радионица за израду бомби и поправку оружја. Кад су немачки стручњаци побегли, управу над топионицом преузео је Одбор радничке контроле, формиран на иницијативу Народноослободилачког одбора, а у присуству Милке Минић, средином септембра 1941. године. Овај орган управљања сачињавали су три члана. Душан-Дуда Скорић, радник-партизан, који је повучен из Одрода и додељен на рад у фабрици, постављен је

за председника Одбора радничке контроле. У томе га је помагао и Народноослободилачки одбор.

Радници у Столицама, у Топионици антимона, у руднику Бела Црква, наставили су посао после ослобођења ових места. Народноослободилачки одбор је донео одлуку да се исплате зараде рударима Рађевине и другим запосленим радницима. У ту сврху подељена је цела сума од 250.000 динара коју су партизани конфисковали у Зајачи приликом ослобођења овог рудника.

За потребе народноослободилачке борбе основане су три радионице: обућарска, кројачка и опанчарска.

Раднице су радиле преко целог дана, до касно увече. У почетку родитељи нису радо пуштали своје ћерке у партизанске радионице, али кад су постигнути први резултати и кад су потребе фронта из дана у дан бивале све веће, родитељи су одобрили ћеркама не само да дуже раде него и да понесу од куће своје шиваће машине.

Поред радионица, у Крупњу је постојао и магацин оружја, у који је омладина доносила прикупљено оружје и муницију. Повремено су стизали и читави контингенти од 60 до 100 пушака из партизанске фабрике у Ужицу.

*

Уз помоћ НОО у Крупњу се развијала жива и разноврсна културно-просветна активност, биле су покренуте и месне информативне „Зидне новине“, које су у 5—6 примерака лепљене на зграде Болнице, Народне читаонице, Команде места, Народноослободилачког одбора и на друга истакнута места у граду. „Зидне новине“ су излазиле током целог септембра и прве половине октобра, до поновног уласка Немаца у Крупњак. Главни уредник „Зидних новина“ био је Бошко Новаковић, секретар актива СКОЈ-а. Повремено, „Зидне новине“ су доносиле и неке делове из говора Филипа-Фиће Кљајића, Милоша Минића, Драгојла Дудића и осталих политичких и војних руководилаца Одрета. У „Новинама“ су, такође, објављиване и вести са партизанских и европских фронтава, затим мале ратне репортаже, анегдоте, карикатуре и шаљиве песме.

Омладина и борци су организовали читалачке часове и приредбе. Два пута недељно у читаоници су слушани одломци из романа *Мати* Максима Горког, *Како се калио челик* Островскога и других дела са тематиком из октобарске револуције у Русији. У дому су одржаване и игранке.

На седници од 28. септембра 1941. године Одбор Културно-просветног друштва је донео одлуку о својој застави и о издавању листа „Глас слободе“. Први број овог листа у виду билтена изашао је тек почетком октобра. Једном недељно на 8 страна „Глас слободе“ је доносио вести о партизанским борбама у Подрињу и широм Југославије, о раду Народноослободилачког одбора, омладине и сл.

Чим је формирана нова народна власт у ослобођеном Крупњу, почеле су и прве истраге над петоколонашима и шпијунима. У згради народне страже истрагу су водили Милош Минић и Мића Јерemiћ, а доцније ислеђења су обављали партизан Тића Миловановић, Владо Зечевић и командант места Влада Пиперски.

Као посебна институција при Народноослободилачком одбору постојао је Поротни суд. Секретар Одбора Мића Јерemiћ истовремено је био и председник Суда, а дужност судије-поротника обављало је петнаестак грађана Крупња и околних села, међу којима најчешће Иван Грујичић, члан Сеоског одбора из Бањевца, Риста-Франа Шпехар, одбегли робијаш из Сремске Митровице, Цветко Вићентић, бивши трговац из Крупња.

Поступци су покретани на основу изјава појединаца, које је саслушао секретар Одбора и њихове тужбе прослеђивао Поротном суду. Подносиоци пријава и сведоци саслушавани су на самом претресу, а пресуде су изрицане „у име народа“ и јавно објављиване у граду.⁴

Услови народноослободилачког рата нису дозвољавали стварање посебних судских органа у области цивилног правосуђа. Спорови су решавани у штабовима партизанских одреда или на седницама НОО-а. Овде у Крупњу, Народноослободилачки одбор је правосудне функције обављао преко Поротног суда, што није био случај у другим крајевима.

У условима народноослободилачке борбе делатност новог правосуђа била је усмерена пре свега на заштиту имовине и живота грађана, на извршавање одлука и наредби НОО-а. Наведени примери казни које је изрекао Поротни суд говоре о формираном правилу да се строже од других кажњавају случајеви издаје, шпијунаже, пљачке и крађе. Учешће људи из народа у раду ових органа и подршка овим принципима од стране народа умногоме су олакшали извршење задатака првог устаничког правосуђа.

⁴ Народноослободилачки одбор је настојао да преко Поротног суда још на самом почетку сузбије појаве пљачке и шпекулације. Стога су пресуде за ова дела биле веома строге. Живко Максимовић из Богоштице осуђен је на смрт зато што је опљачкао магацин, а чувао га као стражар. Он је такође покрао ствари из куће Живојина Певчевића. Пошто је Живку суђено у одсутности, Народноослободилачки одбор је расписом обавестио сеоске одборе да сваки грађанин може овога лопова слободно убити без икакве одговорности. Велизар Певчевић, каспин, кажњен је новчаном казном од 1.000 динара због тога што је продавао покварену кавурму, а Никола Тадић, кафеџија, са 3.000 динара зато што је једну „туру“ дувана продао скупље него што је одређено. Ђука Живановић осуђен је да преда Одбору 10 метара пшенице због тога што није пријавио сав ушур од вршалице. Пресудом Поротног суда од двојице сељака из Мачве заплена је целокупна количина дувана због тога што су га недозвољено продавали у Рађевини. За лакше преступе казне су изрицане мандатно, на лицу места. Тако је Јован Благојевић, абаџија, кажњен да плати 100 динара зато што није очистио улицу испред своје радње, а Пера Димитријевић Врндак због пијанчења одлежао је три дана у затвору.

Све одлуке Народноослободилачког одбора извршавала је народна стража. Партизани из овог органа су крстарили тереном и преко сеоских одбора откривали, хапсили и приводили Среском народноослободилачком одбору несавесне грађане који нису предали оружје, муницију и војничку опрему, сакривану после проласка бивше Југословенске војске. Припадници народне страже хватали су петоколонаше и остала сумњива лица, паничаре, лопове, шпекуланте, пијанице и коцкаре. Својом будношћу и залагањем народна стража је омогућила органима народне власти да заведу ред у позадини и заштите имовину грађана.

У самом Крупњу народна стража је контролисала чишћење улица и кретање по граду, пријављивала трговце који су крили текстил или подизали цене роби изнад границе коју је одредио Одбор. По селима народна стража је организовала мобе за помоћ борацким и сиромашним породицама приликом брања кукуруза и јесење сетве. Такође, чувала је шуму од непланске сече и уништавања.

*

Када су почели сукоби између четника и партизана, народ, вековима суочаван с највећим недаћама, налази снаге да дигне свој глас и осуди „братоубилачко клање“. Тако Срески народноослободилачки одбор, на седници одржаној средином новембра, у присуству свих сеоских народноослободилачких одбора са територије Рађевине, доноси резолуцију у којој се, између осталог, каже:

„Ми, селски одборници Среза рађевског сматрамо да је издајник српског народа сваки онај који дигне руку против поштених четника и партизана, који се боре против окупатора и његових слугу.

Ми смо послали наше синове и браћу у борбу против окупатора за национално ослобођење, а не у братоубилачко клање. Ако који од старешина, команданата, командира и других буде покушао да поведе нашу децу и браћу у међусобно клање, ови имају право и треба одмах да их напусте.

Ми захтевамо од Штаба Ваљевског партизанског одреда и попа Владе Зечевића и поручника Мартиновића да се међу собом братски слажу и наставе борбу против окупатора и свих оних који му служе. Ми смо уверени да се само на тај начин може спречити братоубилачки рат у Срезу рађевском.“

THE FOUNDING AND FUNCTIONING OF THE FIRST DISTRICT PEOPLE'S LIBERATION COMMITTEE IN SERBIA IN 1941

The first District People's Liberation Committee as an organ of the new people's government was founded at Krupanj, the seat of the Rađevski district, on 5 September 1941, a day after the German garrison had been liqui-

dated and this small town in the mountainous parts of western Serbia had been liberated.

By its first decree, the Committee ordered and, a few days later, carried into effect the abolition of the former administration and all its organs, the confiscation of the property of enemies of the people, the takeover of the property of the abolished institutions, the registration of the offices, and the safeguarding of documents.

After taking over power, the Committee organized all activities on liberated territory, such as supply and provision of food for Partizan detachments and the population, especially refugees and people in the greatest need; to this end, all bakers were mobilized, an establishment for supplying food gratis to the needy was opened, and a people's liberation fund instituted. The Committee re-opened hospitals, and a series of preventive measures against contagious diseases were taken. It organized the clearing of ruins and the reparation of damaged homes and other buildings, re-opened an antimony smelting plant and the Stolice and Bela Crkva mines. It opened a tailor's and a shoemakers' shop and a shop for cobblers making the opanak (a type of leather shoe worn by peasants). It organized, through a special board, lively and varied cultural and educational activities, such as the publication of informative 'wall newspaper' and the holding of reading lessons, lectures, performances etc.

Attached to the District People's Liberation Committee were two bodies — the People's Guard which, as the executive organ of the Committee, saw to the implementation of the decisions of the new people's government and the protection of personal security of citizens and their property, and the Jury Court whose first (comparatively severe) sentences were aimed at stamping out manifestations of plunder, profiteering and espionage.